

Timothy SNYDER, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*, Basic Books, New York, 2010., xix, 524 str.

Autor knjige *Bloodlands* ("krvave zemlje"), Timothy Snyder, profesor je povijesti na Sveučilištu Yale u Sjedinjenim Američkim Državama i stalni suradnik Instituta za znanost o čovjeku u Beču. Specijalizirao je političku povijest srednje i istočne Europe. Autor je desetak knjiga na teme europske povijesti. Za knjigu *Bloodlands* dobitnik je nagrade Knjiga europskog razumijevanja u Leipzigu 2012. godine.

U ovoj knjizi Snyder piše o povijesti političkih masovnih ubijanja na području koje naziva "krvave zemlje" i smješta u prostor od središnje Poljske, zapadne Rusije, Ukrajine, Bjelorusije do baltičkih država. Masovne zločine promatra od 1933. do 1938., u razdoblju konsolidacije Staljinova režima, zatim od 1939. do 1941., u razdoblju zajedničke njemačko-sovjetske okupacije, te od 1941. do 1945., u razdoblju njemačko-sovjetskog rata. Snyder prikazuje povijest političkih zločina nad 14 milijuna ljudi koji nisu ubijeni kao žrtve ratnog sukoba, nego režimskih politika, nacizma i staljinizma. Izvore za pisanje povijesti "krvavih zemalja" omogućili su otvoreni arhivi u srednjoj i istočnoj Europi te u velikoj mjeri memoari i svjedočenja preživjelih, kao i dnevnici i pisma žrtava. Izvori su i izvještaji njemačkih i sovjetskih počinitelja, zatim Staljinova pisma te dnevnici visokih nacističkih dužnosnika. Knjiga se referira i na europske pisce koji su pisali o toj temi, među kojima su Vasilij Grossman, politički emigrant, njemački nobelovac Günter Grass i Arthur Koestler, te novinara Garretha Jonesa, kao i na iskaze i sjećanja drugih svjedoka tog vremena. Sveobuhvatnost ovog djela potkrepljuje korištenje bibliografije koja je popisana na gotovo četrdesetak stranica. Autor dijeli razdoblja primata jednog ili drugog režima u masovnim ubijanjima u tri odvojena razdoblja. Ono od 1933. do 1938. karakterizira kao doba sovjetskih masovnih zločina, ono od 1939. do 1941. kao razdoblje masovnih ubijanja koja su počinjena dok su nacisti i Sovjeti bili saveznici, a u trećem, od 1941. do 1945., dominiraju masovna ubojstva oko deset milijuna ljudi koje je počinio Njemački Reich.

Knjiga u uvodnom dijelu prikazuje povijesni kontekst nakon Prvog svjetskog rata. U tom je razdoblju došlo do stvaranja i uspona na vlast nacističkog i sovjetskog komunističkog, odnosno staljinističkog režima. Uspostavu nove poljske države nakon Prvog svjetskog rata između Njemačke i Rusije autor vidi kao izvor frustracija i u Moskvi i u Berlinu. Snyder u mirovnim sporazumima nakon Prvog svjetskog rata nalazi klicu budućeg njemačkog, ali i sovjetskog nezadovoljstva. Tu kreće s prikazom političkog uspona Hitlera na čelo Nacionalsocijalističke njemačke radničke stranke, koja se zalagala za priključenje Austrije njemačkoj matici i ujedinjenje svih Nijemaca. Staljinov uspon knjiga prati kroz analizu boljševičke politike centralizacije sovjetskog poretka kojom je, objašnjava autor, društvo potpuno podržavljeno, a država stavljena pod kontrolu Partije. Boljševici, kako navodi Snyder, odbacuju demokraciju jer Komunistička partija "razumije diktate povijesti". Dolaskom na čelo sovjetske komunističke partije, Staljin razvija ideologiju "socijalizma u jednoj zemlji". Prikazuje se kako se Staljin, slično kao i poslije Hitler, obračunava s neistomišljenicima te da i boljševici i nacisti žele promjenu svjetskog poretka. Kao bitne čimbenike u usponu nacizma i staljinizma autor vidi Veliku gospodarsku krizu i kolaps njemačkog gospodarstva. Početkom 1930-ih Staljin

uspostavlja svoju osobnu vlast u Sovjetskom Savezu, dok Hitler preuređuje politički sustav u Njemačkoj, podređujući ga vladavini nacista.

Analizu povijesti masovnog zločina u “krvavim zemljama” Snyder započinje poglavljem “Sovjetske gladi”, koje se bavi Staljinovim izgladnjivanjem Ukrajine. Uzrok zločina autor vidi u Staljinovu petogodišnjem planu koji je proveden od 1928. do 1932. godine. Masovna glad i umiranje seljaka 1933., od čega je Ukrajina najviše stradavala, rezultat je shvaćanja da su potrebne žrtve radi industrijskog napretka koji se trebao ostvariti petogodišnjim planovima. Za Staljina je bilo važno promicati uspjeh kolektivizacije poljoprivrede, a ne glad i smrt ukrajinskih seljaka zbog njezinih katastrofalnih posljedica, zaključuje Snyder prikazujući sustavno režimsko poricanje masovne gladi. Brutalnost namjerne politike izgladnjivanja knjiga dočarava potresnim opisima kani-balizma i izumiranja čitavih sela. Izgladnjele seljake režim je smatrao političkim protivnicima i saboterima koji su željeli dovesti do propasti socijalizma i kolektivizacije. Snyder daje podatke da je zbog režimskog izgladnjivanja u Ukrajini tijekom 1932. i 1933. umrlo 3,3 milijuna ljudi.

Poglavlje “Klasni teror” bavi se konsolidacijom vlasti Hitlera i Staljina na temeljima terora i represije. Hitler je koristio nedjela sovjetskog režima (izgladnjivanje Ukrajine) za učvršćivanje svoje moći i jačanje nacionalsocijalizma. U prikazu procesa konsolidacije dvaju režima Snyder uspoređuje sličnosti djelovanja Hitlera i Staljina u borbi za moć. Staljin provodi čistke u policiji, Partiji i vojsci, rješava se starih boljševika, a razvija se moćni NKVD, koji progona političke i klasne protivnike. Hitler se također obračunava s rivalima u nacističkoj stranci, pa tako i sa skupinom Ernsta Röhma, do čega je došlo u “Noći dugih noževa”. Snyder prikazuje kako Staljin i Hitler koriste slične modele za provođenje terora u obračunu s političkim neistomišljenicima i protivnicima, a to su optužbe za suradnju progonjenih s vanjskim neprijateljima i korištenje tajne policije. Hitler svoju moć gradi na strahu od komunizma, a Staljin na strahu od fašizma.

U trećem poglavlju, pod naslovom “Nacionalni teror”, donosi se opis jedne u nizu tragedija poljskog naroda tijekom 1930-ih i 1940-ih. Teror nad nacionalnim manjinama u Sovjetskom Savezu krajem 1930-ih autor smatra “trećom sovjetskom revolucijom”, štoviše konačnim razlazom Staljinova totalitarizma s marksističkom ideologijom bratstva i Lenjinovim naslijeđem višenacionalnog Sovjetskog Saveza. Autor prikazuje operaciju terora u kojoj su Poljaci – ali i svi povezani s poljskom kulturom i identitetom te s Rimokatoličkom crkvom – progonjeni i ubijani kao saboteri i strani špijuni. Razloge provođenja nesmiljenog terora nad nacionalnim manjinama Snyder nalazi u Staljinovu šovinizmu. Nacionalni teror iskorišten je i za institucionalne čistke. Uklonjeni su i većinom smaknuti viši časnici u NKVD-u i vojsci koji su bili pripadnici nacionalnih manjina: Poljaci, pripadnici baltičkih naroda, Nijemci i Židovi. Zamijenjeni su Rusima i Gruzijcima. Snyder navodi kako je tijekom terora nad nacionalnim manjinama 1937. i 1938. pogubljeno 247 157 sovjetskih građana, najviše Poljaka i pripadnika drugih nacionalnih manjina. Autor uspoređuje teror nacista prema Židovima i Staljinov teror prema pojedinim nacionalnim skupinama. Ističe da je zapravo Staljin bio “pionir nacionalnog terora”, ali je to zbog politike “narodnog fronta” u Europi i njezine potpore Moskvi prošlo nezapaženo u europskim krugovima. Snyder zaključuje da je nacistički teror nad Židovima u to vrijeme bio manjeg intenziteta, ali je europskoj javnosti bio uočljiviji. U Njemačkoj tada već postoji plan za deportaciju europskih Židova. Snyder

smatra da su uzor za to bile staljinističke deportacije nepoželjnih u Kazahstan i Sibir. Također ocjenjuje da je teror Staljinova režima bio strukturno organiziraniji od nacističkog. Autor zatim analizira približavanje Hitlera i Staljina. Obojica su imala zajedničku želju riješiti se stare ravnoteže snaga, što se trebalo oživotvoriti u uništenju poljske države. To dovodi do Sporazuma Ribbentrop – Molotov u ljeto 1939., čijim su tajnim protokolom podijeljene zone utjecaja u istočnoj Europi te je dogovorena i nova njemačko-sovjetska granica u Poljskoj. Zajedničko zauzimanje Poljske bilo je ostvarenje njemačko-sovjetskog vojnog saveza, smatra autor, i u tome vidi početak novog razdoblja povijesti “krvavih zemalja”, u kojem će oba režima činiti masovne zločine nad Poljacima.

U četvrtom poglavlju, “Molotov-Ribbentropova Europa”, opisuje se razdoblje njemačko-sovjetske uprave u Poljskoj do njemačkog napada na Sovjetski Savez 1941. godine. Dogovorena crta podjele Poljske značila je deportacije i preseljenja stanovništva radi izmjene demografske karte srednje i istočne Europe. Snyder ističe da je Poljska pod okupacijom stradavala sama, dok su Britanci i Francuzi na zapadnoj bojišnici s Nijemcima vodili “lažni rat”. Autor izlaže obostrano primijenjeni njemačko-sovjetski koncept uništavanja poljskog društva deportacijama ili/i ubijanjem poljske inteligencije, pripadnika svećenstva, političara, časnika – riječju, svih istaknutijih društvenih slojeva. Njemački motivi bili su rasna dominacija, jačanje germanstva i stvaranje životnog prostora za Nijemce na europskom istoku. Autor zaključuje kako su Nijemci pogrešno vjerovali da su eliminirali poljsku obrazovanu klasu, dok su Sovjeti to u svom dijelu Poljske u dobrom dijelu zaista i učinili. Autor daje završne statistike vladavine Sovjeta i Nijemaca u Poljskoj. Oba su režima pobila oko 200 000 Poljaka, a deportirala oko milijun. Autor ističe da je poljskom društvu zadana bolna i duboka rana sovjetsko-njemačkim likvidacijama poljske inteligencije, koja bi mogla voditi vlastiti narod u tom teškom razdoblju poljske povijesti. Ocjenjuje da je poljska inteligencija svojim tragičnim završetkom ispunila svoju povijesnu misiju očuvanja nacionalnog identiteta. Knjiga prikazuje kako se zauzimanjem poljskog teritorija aktualizira nacističko rješavanje “židovskog pitanja”. Na teritoriju njemačke Generalne uprave na poljskom području bilo je dva milijuna Židova. Nacistička politika prema Židovima nije odmah značila njihovo ubijanje, nego deportaciju Židova u geta do “konačnog preseljenja”, odnosno “rješenja”. Prikazuje se osnivanje židovskih geta u Varšavi i Lodzu, gdje je židovsko stanovništvo umiralo od gladi i bolesti.

U petom poglavlju, “Ekonomika apokalipse”, autor prikazuje novo razdoblje “krvavih zemalja”, koje počinje njemačkim napadom na Sovjetski Savez 22. lipnja 1941. godine. Autor razmatra dva ključna pitanja: zašto je Sovjetski Savez uopće ušao u savez s nacističkom Njemačkom i zašto je Njemačka prekršila savez napadom na Sovjetski Savez? Polazište suradnje dvaju režima autor nalazi u tome da su oba bila vođena “darwinističkim shvaćanjem napretka koji je moguć isključivo nasilnom borbom rasa ili klasa”. Drugi razlog stvaranja sovjetsko-njemačkog saveza Snyder vidi u konfrontaciji Staljina i Hitlera s britanskim imperijalizmom i kolonijalizmom. Razloge Hitlerova napada na Sovjetski Savez autor vidi u tome što je, zbog nemoći da ostvari konačnu pobjedu na zapadnom bojištu, Hitler tražio prostor za imperijalističko širenje na istok Europe te u antisemitskoj nacističkoj viziji nužnosti uništenja Sovjetskog Saveza jer ga vode Židovi-komunisti, a ta je zemlja naseljena “nižom” slavenskom rasom. Autor njemačke gospodarske planove na Istoku naziva “ekonomijom apokalipse” jer su za

stanovništvo Istoka značili represivno izglednjivanje, kolonijalizaciju, ubijanje i porobljavanje, odnosno potpuno uništavanje svega sovjetskog. Taj plan visokog njemačkog dužnosnika Hermanna Göringa, tzv. *Generalplan Ost*, osmišljen je do svibnja 1941., a trebao se provesti nakon "svijetle pobjede", pri čemu autor navodi Hitlerovu iluziju o brznoj pobjedi nad Sovjetskim Savezom. U knjizi je prikazan brutalan njemački postupak prema sovjetskim ratnim zarobljenicima. Osnovu takvog postupka autor vidi u njemačkom shvaćanju da sovjetski zarobljenici za njih nisu ravnopravna ljudska bića. U nacističkoj "ekonomiji apokalipse" ubijanje i izglednjivanje do smrti smatralo se "ekonomičnijim" od održavanja na životu. Navodi se da je Wehrmacht prvi uspostavio sustav logora na području Hitlerove Europe, u kojima je ubijeno oko 3,1 milijuna sovjetskih ratnih zarobljenika, bilo pogubljenjem bilo izglednjivanjem. U kasnijem razdoblju rata Nijemci su takav postupak zamijenili korištenjem zarobljenika kao prisilne radne snage u njemačkom gospodarstvu.

Poglavlje "Konačno rješenje" govori o eskalaciji nacističkih planova genocida nad Židovima. Pod nadzorom Heinricha Himmlera SS počinje masovna strijeljanja Židova na Istoku. Snyder razloge donošenja konačne verzije nacističkog plana genocida nad Židovima povezuje s njemačkim ratnim neuspjehom u ratu protiv Sovjeta. Opisuje odnose unutar Reicha, prikazujući institucionalni razvoj ideje eliminacije Židova na području istočno od crte koju su 1939. povukli Molotov i Von Ribbentrop. Snyder razlaže psihološko-ideološki konstrukt nacističkog svjetonazora. U njemu je ratni neuspjeh bio "logičniji" i podnošljiviji ako bi se obrazložilo da komuniste podržava moćno međunarodno židovstvo. Knjiga prikazuje vještinu njemačke promidžbe, koja je tragove sovjetskih zločina na koje se nailazilo u osvajanju Istoka iskoristila za tvrdnje da su za patnje pod sovjetskim terorom odgovorni Židovi. Nacisti su pokušali podjarivati nacionalizme u okupiranim zemljama na Istoku, primjerice u baltičkim državama i Ukrajini. Snyder ukazuje na teške društvene lomove, političke, moralne i ljudske, na područjima istočno od bivše crte Molotov-Ribbentrop. To se odnosi na područje istočne Poljske i baltičkih zemalja, koje su do kraja 1941. iskusile dvostruku, sovjetsku i zatim njemačku okupaciju. U tome, a posebno u iskustvima sovjetske represije, autor nalazi razlog zašto su Nijemci u baltičkim državama naišli na domaće kolaboracioniste. Autor analizira obrat ratne situacije krajem 1941., kada, nakon napada Japana na Pearl Harbour, Sjedinjene Države ulaze u rat i Staljin počinje dobivati američku pomoć. Njemačka se, umjesto pobjede, našla u teško održivoj situaciji. Hitler uzroke svjetskog rata prebacuje na "svjetsku židovsku zavjeru", pokušavajući time dati motiv i opravdanje Wehrmachtu i svojoj imperijalističkoj agresiji. Snyder zaključuje da je Hitler politikom uništenja Židova, koju je provodio i nakon što je počeo gubiti rat, onemogućio Nijemcima oslobađanje od krivnje.

U sedmom poglavlju, "Holokaust i osveta", autor daje prikaz situacije u okupiranoj Bjelorusiji tijekom 1942. i 1943., gdje je, više nego bilo gdje drugdje, došlo do preklapanja nacističkog i sovjetskog sustava. Posebnost je u tome da su se na tom području, u blizini glavne bojišnice, odvijali i partizanski rat i masovni zločini. Autor pokazuje da nad tim područjem ni njemačka uprava niti sovjetski partizani nisu imali potpuni nadzor. Osim toga u Bjelorusiji su djelovale i najveće židovske partizanske jedinice u Europi. Nijemci su ubijali Židove kao i partizane, pa su, logično, mnogi Židovi spas nalazili u pristupanju partizanima. Snyder ističe da su se u Bjelorusiji susrela dva sustava terora sličnih metoda koja su, na određeni način, jedan drugom bili svojevrsna

inspiracija. Autor pokazuje da je do kraja rata pola bjeloruskog stanovništva bilo ubijeno ili preseljeno, što nije bio slučaj ni u jednoj drugoj europskoj zemlji.

U osmom poglavlju, "Nacističke tvornice smrti", govori se o stradanju Židova u Holokaustu zapadno od bivše crte Molotov-Ribbentrop, u njemačkoj Generalnoj upravi na zapadnom poljskom području. Tu Snyder govori o nacističkim metodama Holokausta. Istočno od spomenutog područja Židovi su od 1941. masovno strijeljani, ponekad trovani plinom, dok su u zapadnom dijelu od 1942. masovno ubijani plinom, a ponekad strijeljanjem. Autor prikazuje funkcioniranje "nacističkih tvornica smrti" na poljskom području od početka 1942. do kraja 1944. godine (Chełmno, Bełżec, Sobibor, Treblinka, Majdanek, Auschwitz). Ključ Holokausta bila je "Operacija Reinhard", nazvana po Reinhardu Heydrichu. On je bio jedan od glavnih protagonista sastanka na Wannseeu u siječnju 1942., na kojem je donesena odluka o provedbi "konačnog rješenja židovskog pitanja". U ovom se dijelu knjige opširno opisuje dobro organizirano masovno uništavanje Židova, pri čemu su njihove masovne likvidacije u plinskim komorama imale temelj u njemačkom proračunu da je takav način likvidacije "ekonomičniji" od strijeljanja. Snyder prema sjećanjima preživjelih rekonstruira sudbine pojedinaca koji su "nestajali" u tvornicama masovne smrti. Prema podacima u knjizi, pod njemačkom okupacijom umrlo je oko 5,4 milijuna Židova. Snyderova metoda potresnih opisa ubijanja židovskih žena, djece i muškaraca kod čitatelja može izazvati misao o potpunom porazu čovječnosti. Na područjima pod njemačkom upravom u logorima smrti ubijani su i Romi. Autor tu spominje i strijeljanje Roma sa Židovima u njemačkim akcijama odmazde u Srbiji, kao i njihove likvidacije u logorima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Deveto poglavlje, "Otpor i spaljivanje", bavi se uzrocima i ishodom ustanka Židova u Varšavskom getu 19. travnja 1943. godine. Ustanak je započeo oružanim otporom njemačkom upadu u geto. Autor upućuje na razliku u shvaćanju oslobođenja između Poljaka i Židova. Zbog traumatičnih iskustava sovjetske okupacije, poljski pokret otpora težio je oslobođenju Poljske i od njemačkog i od sovjetskog režima, dok su Židovi u Sovjetima vidjeli osloboditelje. Snyder smatra da je cilj ustanka u Varšavskom getu više bio usmjeren na očuvanje ljudskog dostojanstva, a manje na spašavanje židovskih života. Ilustrira vijorenje poljske i cionističke zastave tijekom ustanka u getu, kao simbola jedinog stvarnog otpora nacistima. Glavni motiv poljskog ustanka u Varšavi u kolovozu 1944. bilo je nastojanje Poljaka da steknu pozicije osloboditelja vlastite zemlje i udio u odlučivanju o svojoj sudbini nakon rata. Snyder ističe Staljinovu malicioznost. On je spomenuti ustanak najprije potaknuo, ali mu zatim nije htio pomoći. "Niti jedan grad u Europi nije bio tako uništen i lišen pola stanovništva kao Varšava", navodi Snyder.

U poglavlju "Etničko čišćenje" prikazuje se ostvarenje Staljinovih vizija poslijeratnih granica budućih komunističkih država u skladu s etničkim načelom. Staljin je želio etnički homogene sovjetske republike, Bjelorusiju i Ukrajinu, kao i Poljsku i Njemačku. To je značilo preseljenje etničkih Nijemaca iz tih zemalja. U dogovorima iz Jalte u veljači 1945. Amerikanci i Britanci nisu se protivili ostvarenju Staljinove vizije. Staljin je do Potsdamske konferencije u lipnju 1945. napredovanjem Crvene armije osigurao faktično ostvarenje plana proširenja Poljske na zapad do crte Odra-Nisa i etničkog čišćenja Nijemaca. Crvena je Armija, prikazuje knjiga, nastupala brutalno i nasilno prema njemačkom stanovništvu. U prikazu završetka rata autor jasno implicira Stalji-

novu političku i vojnu premoć u krojenju granica u srednjoj i istočnoj Europi, pri čemu se ostvarivala ideja "etnički čistog" prostora bez Nijemaca. Autor spominje i odgovornost nacističkog režima, koji nije organizirao evakuaciju njemačkog stanovništva pred napredovanjem Crvene armije. Iz Poljske je do 1947. iseljeno oko 7,6 milijuna, a iz Čehoslovačke oko 3 milijuna Nijemaca. Knjiga navodi da je ukupno više od 12 milijuna Nijemaca tijekom i nakon rata napustilo svoje domove. Za Snydera nema dvojbe da su politički pobjednici na kraju rata bili komunisti jer je njihova vlast uspostavljena u cijelom nizu zemalja srednje i jugoistočne Europe.

U posljednjem poglavlju, "Staljinov antisemitizam", autor se bavi poslijeratnim komunističkim antisemitizmom u zemljama komunističkog bloka. Staljin je imao bliske suradnike koji su bili Židovi. Veliki broj članova Komunističke partije bili su Židovi. Unatoč tome Holokaust nikada nije postao dio sovjetske povijesti Drugoga svjetskog rata. Raspušten je Židovski antifašistički komitet u Sovjetskom Savezu, a zanimljivost je da je i broj sovjetskih Židova koje su Nijemci ubili bio državna tajna. Odnos komunista prema Holokaustu i Židovima Snyder objašnjava time da komunistička ideologija u tumačenju povijesti nije trpjela da ijedan narod bude veća žrtva od Sovjeta, odnosno Rusa, kao pobjednika sovjetskog Velikog domovinskog rata. Komunisti su Državu Izrael počeli smatrati američkim satelitom, a cionističke aktiviste u Sovjetskom Savezu američkim špijunima. Židovstvo se vezivalo uz zapadni imperijalizam i Sjedinjene Države. Kada je započeo Hladni rat, Staljin i za to okrivljuje Židove. Snyder prikazuje kako su smijenjeni i progonjeni istaknutiji komunisti židovskog podrijetla u sklopu komunističke "protukozmopolitske" kampanje, koja je zapravo bila usmjerena protiv Židova. Dolaskom Hruščova na vlast u Sovjetskom Savezu prestala je praksa masovnih progona nepodobnih, ali je antisemitsko raspoloženje ostalo prisutno u komunističkim zemljama iza "željezne zavjese" koja je pokrila, ističe Snyder, i sjećanja na nacističke zločine nad Židovima.

U zaključnom dijelu, nazvanom "Ljudskost", autor rezimira prikaz masovnih ubojstava milijuna civila u "krvavim zemljama". Ocjenjuje da je za razumijevanje suvremenosti nužna komparativna analiza nacističkog i staljinističko-komunističkog režima, posebno sada kada su nam dostupni novi arhivski dokumenti i brojčani podaci o ubijenima. Referira se na Hannu Arendt, koja je 1951. prva označila oba režima totalitarnim. Nacistička Njemačka ubila je oko 10, možda i 11 milijuna ljudi, a Staljinov režim između 4 i 6 milijuna. Autor uspoređuje zajedničke crte politike Hitlera i Staljina i naziva ih "transformativnim utopijama", pri čemu su određene nacionalne ili socijalne skupine bile okrivljavane za neuspjeh ostvarenja tih utopija. Slijedila su masovna ubijanja kao "zamjenska pobjeda" nad "neprijateljem" kojeg su režimi sami odabirali. Obje su se ideologije opirale liberalizmu i demokraciji. No Snyder ističe i međusobne razlike. Staljin je mogao preformulirati, pa i obuzdavati utopije, dok je Hitler išao iz jedne u drugu fiksaciju, a iznad svega je bila ona o "svjetskoj židovskoj zavjeri". Kao bitnu razliku ističe to što Sovjeti ipak nisu imali ambiciju uništenja cijele jedne etničke skupine, kao što su nacisti namjeravali učiniti sa Židovima. Autor u pogledu fenomena kolaboracionizma s nacistima smatra da je u tome bilo manje ideologijske povezanosti, a više negativnog oportunitizma. Snyder upućuje na važnost poznavanja stvarnog povijesnog konteksta "krvavih zemalja". Skreće pozornost na to da zauzimanje pozicije žrtve, samo po sebi, ne donosi etički ispravan izbor, jer su ratovi i nasilja u XX., pa i XXI. stoljeću započinjali time što su se agresori prethodno također smatrali žrtvom.

Zaključno, knjiga “Krvave zemlje” cjelovita je studija koja donosi komparativnu raščlambu nacističke i staljinističke politike masovnih zločina. Pruža detaljan povijesni prikaz srednje i istočne Europe između dva imperijalizma i dviju totalitarnih ideologija koje su dovele do masovnih zločina. Knjiga obiluje izvornim promišljanjima o tome koji su čimbenici utjecali na međusobne interakcije dvaju režima. U knjizi je naglašeno da je Holokaust bio zločin *per se*, ali se ne umanjuje značaj drugih masovnih zločina. Snyder otvara spoznaje o zločinima staljinizma i nacizma koji su dosada manje bili u fokusu, primjerice sovjetskim zločinima prema nacionalnim manjinama i klasnim neprijateljima ili njemačkim zločinima prema sovjetskim ratnim zarobljenicima. Kvaliteta knjige je i u tome da nadilazi ograničenost nacionalnih povijesnih paradigmi i promatra počinjene zločine u transnacionalnom ključu. Zločini na području “krvavih zemalja” za Snydera ne pripadaju samo povijesti jedne nacije, nego trebaju biti predmet objektivnog, znanstvenog sagledavanja cjelokupnih povijesnih zbivanja, njihovih uzroka i posljedica na područjima na kojima su se i dogodili. Prikazi pojedinačnih tragičnih sudbina opisani u knjizi ostavljaju snažan dojam. Spoznaje o tim tragedijama trebaju utjecati na kolektivnu savjest čovječanstva da se upozna s povijesnim fenomenom masovnih zločina te da se ne ostane samo na faktografiji i statistikama broja žrtava.

KATARINA TRSTENJAK JURKOVIĆ

Nikola TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici – istine i zablude*, vlastita naklada, Dubrovnik, 2011., 711 str.

Dr. Nikola Tolja iz Dubrovnika u vlastitoj je nakladi objavio knjigu *Dubrovački Srbi katolici – istine i zablude*, vrlo detaljan i opsežan prikaz tog specifičnog dubrovačkog fenomena s kraja XIX. stoljeća. Riječ je o pokretu koji se javio 1880-ih, a svoj zamah dobio u sljedećem desetljeću, kad su Srbi katolici u koaliciji s autonomašima od 1890. do 1899. u svojim rukama držali vlast u dubrovačkoj općini. No već početkom XX. stoljeća, uslijed promjena političkih okolnosti na širem području, došlo je do slabljenja i postupnog zamiranja srbokatoličkog pokreta u Dubrovniku.

Autor već u uvodnom dijelu pojašnjava razloge za pisanje ovakve monografije, kao i moguće probleme i nedoumice vezane uz samu temu. Među njima je svakako bitna i današnja osjetljivost tog pitanja, posebno u svjetlu stradanja Dubrovnika 1991. i moguće zloupotrebe samog postojanja tog pokreta. Tolja pritom naglašava potrebu da se ideja i djelatnost srbokatoličkog pokreta sagledaju objektivno, iz kuta gledanja razdoblja kad su se i odvijale, dakle druge polovice XIX. i početka XX. stoljeća, te uz razumijevanje tadašnje političke situacije.

U drugom poglavlju, “Višestoljetna dubrovačka društveno-politička i povijesna obilježja”, Tolja donosi sintetski pregled dubrovačke povijesti, ključan za razumijevanje pojave samog srbokatoličkog pokreta i političkih kretanja u Dubrovniku XIX. stoljeća